

XVIII ASR IKKINCHI YARMI-XIX ASR BIRINCHI YARMIDA ROSSIYA – QO‘QON XONLIGI SAVDO-IQTISODIY ALOQALARI

Nurmuminov Alisher Beknazarovich

Iqtisodiyot va pedagogika Universiteti Samarqand filialining

2-bosqich magistranti

+998 99 705 42 77

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 23.01.2026

Revised: 24.01.2026

Accepted: 25.01.2026

KALIT SO‘ZLAR:

*Qo‘qon xonligi,
Rossiya imperiyasi,
savdo-iqtisodiy
aloqalar, karvon
yo‘llari, eksport, import,
elchilik missiyalari,
paxta xomashyosi,
bozor, Sibir liniyasi,
Orenburg, bojxona.*

Ushbu maqolada XVIII asrning ikkinchi yarmi va XIX asrning birinchi yarmida Rossiya imperiyasi hamda Qo‘qon xonligi o‘rtasida shakllangan va rivojlangan savdo-iqtisodiy aloqalar tarixiy manbalar asosida tahlil qilingan. Tadqiqotda mazkur davrda savdo aylanmasining o‘lishi, asosiy savdo yo‘llari, eksport va import qilingan tovarlar tarkibi hamda diplomatik elchiliklarning iqtisodiy munosabatlarni mustahkamlashdagi roli yoritilgan. Shuningdek, Rossiyaning O‘rta Osiyo bozorlariga intilishi va bu jarayonda Qo‘qon xonligining strategik ahamiyati, shuningdek, bojxona siyosati va karvon savdosidagi o‘ziga xos xususiyatlar ko‘rsatib berilgan.

Kirish

XVIII asrning ikkinchi yarmi va XIX asrning birinchi yarmi O‘rta Osiyo xonliklari, xususan, Qo‘qon xonligining ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy hayotida tub burilishlar davri bo‘ldi. Bu davrda mintaqadagi geosiyosiy vaziyat o‘zgarishi, Rossiya imperiyasining Sharqqa tomon kengayish strategiyasi va iqtisodiy manfaatlarining ortishi natijasida Qo‘qon xonligi bilan o‘zaro aloqalar yangi bosqichga ko‘tarildi. Rossiya sanoatining jadal

rivojlanishi uning uchun yangi xomashyo manbalari va tayyor mahsulotlar sotiladigan bozorlarni talab qilar edi. Shu nuqtayi nazardan, Farg‘ona vodiysi va unga tutash hududlarni o‘z ichiga olgan Qo‘qon xonligi Rossiya uchun strategik muhim hamkorga aylandi.

Mazkur davrda Rossiya-Qo‘qon munosabatlarining asosiy harakatlantiruvchi kuchi aynan savdo-iqtisodiy aloqalar bo‘lganini ko‘rish mumkin. Rossiya imperiyasi tomonidan Sibir va Orenburg yo‘nalishlarida tashkil etilgan chegara liniyalari hamda savdo markazlarining barpo etilishi xonlik bilan karvon savdosini tizimli yo‘lga qo‘yishga xizmat qildi. Qo‘qon xonligi esa, o‘z navbatida, Xitoy (Qashqar) va Hindiston bilan bog‘lovchi tranzit chorraha sifatida Rossiya savdogarlari uchun jozibador maskan edi.

Tarixiy manbalar va arxiv hujjatlari shuni ko‘rsatadiki, bu davrda nafaqat tovar ayirboshlash hajmi oshgan, balki ikki davlat o‘rtasida diplomatik elchiliklar almashinuvi ham faollashgan. Ushbu elchiliklarning aksariyati siyosiy masalalar bilan bir qatorda, savdo yo‘llari xavfsizligini ta‘minlash, bojxona to‘lovlarini tartibga solish va savdogarlar uchun imtiyozlar olish kabi iqtisodiy vazifalarni ham bajargan.

Biroq, bu munosabatlar doimo bir tekis kechmagan. Mintaqadagi siyosiy beqarorlik, savdo yo‘llaridagi talonchiliklar va Rossiyaning O‘rta Osiyodagi ta‘sir doirasini kengaytirishga bo‘lgan intilishi iqtisodiy aloqalarga o‘z ta‘sirini ko‘rsatmay qolmadi. Mazkur maqolada XVIII asrning ikkinchi yarmi va XIX asrning birinchi yarmida Rossiya va Qo‘qon xonligi o‘rtasidagi savdo-iqtisodiy munosabatlarning shakllanish bosqichlari, asosiy savdo yo‘nalishlari va ushbu aloqalarning har ikki tomon iqtisodiyotiga ko‘rsatgan ta‘siri tahlil etiladi.

Asosiy qism

1. Savdo markazlari va chegara shaharlarining roli

XVIII asr oxiri va XIX asrning birinchi yarmida Rossiya imperiyasi O‘rta Osiyo bilan savdoni tizimlashtirish maqsadida chegara hududlarida bir qator istehkom va savdo markazlarini rivojlantirdi. Bu jarayonda Orenburg, Petropavlovsk va Semipalatinsk shaharlari Qo‘qon savdogarlari uchun asosiy darvoza vazifasini o‘tadi.

Orenburg Rossiyaning O‘rta Osiyo bilan savdosidagi eng yirik markaz hisoblanib, bu yerda maxsus "Ayirboshlash saroyi" (Menovoy dvor) faoliyat yuritgan. Qo‘qon karvonlari bu yer orqali Rossiyaning ichki bozorlariga chiqishgan.

Petropavlovsk va Semipalatinsk - Sibir liniyasidagi ushbu shaharlar Qo‘qon xonligi bilan savdo qilishda alohida strategik ahamiyatga ega edi. Ayniqsa, xonlikning sharqiy hududlari va Qashqar bilan bog‘liq savdo operatsiyalari aynan shu punktlar orqali amalga oshirilgan.

Ushbu shaharlarda tashkil etilgan yarmarkalar va bojxona punktlari savdo aylanmasining bir necha barobar ortishiga xizmat qildi.

2. Tovar ayirboshlash tarkibi: Eksport va Import

Rossiya va Qo'qon xonligi o'rtasidagi tovar ayirboshlash tuzilmasi har ikki tomonning iqtisodiy ehtiyojlarini aks ettirgan.

Rossiyadan keltirilgan mahsulotlar: Rossiya sanoatining rivojlanishi natijasida xonlikka asosan movut (yungli mato), chit va boshqa to'qimachilik mahsulotlari, metall buyumlar (cho'yan qozonlar, pichoqlar, asbob-uskunalar), shuningdek, kundalik ehtiyoj mollaridan qand-shakar, oyna va qog'oz keltirilgan. Metall buyumlar xonlikning harbiy va xo'jalik ehtiyojlari uchun juda qadrlı bo'lgan.

Qo'qondan olib ketilgan mahsulotlar: Rossiya sanoati uchun Qo'qon xonligi muhim xomashyo bazasi hisoblangan. Rossiyaga asosan paxta xomashyosi, paxtadan yigirilgan iplar, turli rangdagi ipak matolar (atlas, adras), tabiiy bo'yoqlar (ayniqsa, ro'yan) va quruq mevalar eksport qilingan. Shuningdek, Qo'qon orqali Xitoydan keltirilgan choy va ipak mahsulotlari ham Rossiya bozoriga yetkazilgan.

3. Diplomatik aloqalar va elchilik missiyalari

Iqtisodiy aloqalarni mustahkamlashda diplomatik tashriflar hal qiluvchi rol o'ynadi. Xususan, 1813-yilda Filipp Nazaryovning Qo'qonga yuborilishi o'zaro munosabatlarda muhim burilish yasadi. Nazaryov missiyasining asosiy maqsadi savdo yo'llari xavfsizligini o'rganish, karvonlar uchun yangi yo'nalishlarni ochish va Qo'qon xoni Olimxon bilan iqtisodiy kelishuvlarga erishish edi.

Keyinchalik, P. Pospelov va Burov kabi elchilarning tashriflari ham bevosita savdo-sotiqni kengaytirish, rus savdogarlarining huquqlarini himoya qilish va boj to'lovlarini tartibga solishga qaratilgan edi. Bu elchiliklar natijasida ikki davlat o'rtasida o'zaro ishonch ortib, savdo hajmining statistik ko'rsatkichlari barqaror o'sishiga zamin yaratildi.

4. "Katta o'yin" va siyosiy omillarning ta'siri

Rossiya va Qo'qon xonligi o'rtasidagi iqtisodiy aloqalar faqat sof tijoriy xarakterga ega emas edi. Bu davrda Markaziy Osiyo mintaqasi Rossiya imperiyasi va Buyuk Britaniya o'rtasidagi global raqobat - "Katta o'yin" maydoniga aylandi.

Rossiya hukumati Britaniya tovarlarining Hindiston va Afg'oniston orqali Qo'qon bozorlariga kirib kelishidan jiddiy xavotirda edi. Shu sababli, Rossiya Qo'qon savdogarlariga bojxona imtiyozlarini berish va ularni Orenburg hamda Sibir bozorlariga jalb qilish orqali mintaqani iqtisodiy jihatdan o'ziga bog'lashga intildi. Siyosiy raqobat

Rossiyani Qo'qon bilan yanada yaqinroq iqtisodiy hamkorlik qilishga undadi, bu esa o'z navbatida xonlikning tashqi savdo siyosatida Rossiya yo'nalishining ustuvor bo'lib qolishini ta'minladi.

Xulosa

XVIII asrning ikkinchi yarmi va XIX asrning birinchi yarmidagi Rossiya va Qo'qon xonligi o'rtasidagi savdo-iqtisodiy aloqalarni tahlil qilish quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi:

1. Strategik ahamiyat: Ushbu davrda Qo'qon xonligi Rossiya uchun nafaqat yirik savdo bozori, balki Sharqiy Turkiston va Xitoy bilan bog'lovchi muhim tranzit koridor vazifasini o'tadi. O'z navbatida, Qo'qon xonligi uchun Rossiya sanoat mahsulotlari (metall, movut, qand-shakar) yetkazib beruvchi asosiy hamkorga aylandi.

2. Tovar ayirboshlash tarkibi: Savdo aloqalari dastlab qimmatbaho buyumlar va hashamat ashyolari bilan boshlangan bo'lsa, XIX asr boshlariga kelib, Rossiya sanoati uchun zarur bo'lgan xomashyo - paxta, ip yigirilgan mahsulotlar va bo'yoqlarning ulushi keskin ortdi. Bu Rossiyadagi to'qimachilik sanoatining O'rta Osiyo xomashyosiga bog'liqligini kuchaytirdi.

3. Diplomatik va iqtisodiy o'zaro bog'liqlik: Savdo aloqalari elchilik missiyalari bilan parallel ravishda rivojlandi. Savdo karvonlarining xavfsizligini ta'minlash va bojxona to'lovlarini tartibga solish masalalari ikki davlat o'rtasidagi diplomatik yozishmalarning asosiy mavzusiga aylandi.

4. Savdogarlar tabaqasining roli: Rossiya-Qo'qon savdo aloqalarida tatar va o'zbek (qo'qonlik) savdogarlari asosiy vositachi bo'lib xizmat qildilar. Ular nafaqat iqtisodiy, balki madaniy va axborot almashinuvi jarayonida ham muhim o'rin tutdilar.

5. Siyosiy oqibatlar: Iqtisodiy aloqalarning kengayishi Rossiya imperiyasining mintaqaga nisbatan qiziqishini yanada oshirdi. Bu jarayon keyinchalik mintaqaning Rossiya tomonidan istilo qilinishi uchun iqtisodiy zamin va razvedka ma'lumotlari bazasini tayyorlab berdi.

Xulosa qilib aytganda, XVIII asr oxiri va XIX asr boshlaridagi savdo aloqalari Qo'qon xonligini jahon iqtisodiy tizimiga integratsiyalashuvining boshlang'ich bosqichi bo'lib, mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy qiyofasini o'zgartirishda muhim omil bo'ldi..

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ziyoev H. O'zbekistonning Rossiya bilan elchilik va savdo aloqalari (XVIII - XIX asrning o'rtalari). Toshkent: Fan, 1996.
2. Bobobekov H.N. Qo'qon tarixi. Toshkent: Fan, 1996.
3. Vohidov Sh.H. Qo'qon xonligida tarixnavislikning rivojlanishi (XIX asr – XX asr boshlari). – Toshkent: Akademyashr, 2010.
4. Xalfin N.A. Присоединение Средней Азии к России (60–90-е годы XIX в.). – Москва: Наука, 1965.
5. Nabiev R.N. Из истории Кокандского ханства (феодалное хозяйство Худояр-хана). – Ташкент: Фан, 1973.
6. Ganiyev A.A. Rossiya imperiyasining O'rta Osiyodagi savdo siyosati va Qo'qon xonligi bilan iqtisodiy munosabatlar. // "O'tmishga nazar" jurnali. – Toshkent, 2021. №4.
7. Rozikova G. XVIII–XIX asrlarda Markaziy Osiyo va Rossiya o'rtasidagi savdo-iqtisodiy aloqalar tarixidan. – Toshkent, 2018.
8. Материалы по истории Средней Азии. (Архивные документы о торговых путях и посольствах). – Санкт-Петербург, 1890-е (qayta nashrlari mavjud).
9. Sodiqov H. Rossiya va O'rta Osiyo xonliklari: siyosiy va iqtisodiy munosabatlar (XVIII–XIX asrlar). – Samarqand, 2005.
10. Tukhtametov F.G. Русско-кокандские торговые отношения в первой половине XIX века. – Фрунзе: Илим, 1989.